

Robert Traba

"Nordost-Archiv. Zeitschrift für
Regionalgeschichte. Neue Folge" Bd.
1, 1992, h. 1 : [recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 2-3, 359-361

1994

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

RECENZJE i OMÓWIENIA

Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte, Neue Folge, 1992, Bd. 1, H. 1, Institut Nordostdeutsches Kulturwerk Lüneburg, ss. 272.

Przedmiot zainteresowania nowej serii wydawniczej Instytutu Nordostdeutsches Kulturwerk w Lüneburgu zasięgiem geograficznym obejmuje obszar ograniczony Morzem Bałtyckim i Karpatami na północy i południu oraz Odrą i Newą na zachodzie i wschodzie. Merytorycznie uwaga wydawców koncentruje się na historii ludności niemieckiej, która, obok Żydów, w różnorodnym natężeniu zamieszkiwała cały ten obszar, przez wieki współżyjąc z miejscowymi grupami narodowymi, etnicznymi: Polakami, Litwinami, Estończykami, Łotyszami, a częściowo i z Białorusinami, Rosjanami, Ukraińcami. „Niemcy jednak nie mogą być postrzegani w izolacji. Jako sąsiedzi, jako zdobywcy albo osadnicy, jako panowie czy poddani, większość albo mniejszość pozostawali w tak ścisłym kontakcie z innymi etnicznymi grupami, że nie sposób zrozumieć i ocenić niemieckiej, polskiej czy estońskiej historii środkowowschodniej Europy, jeżeli zajmowalibyśmy się nią z punktu widzenia wyłącznie jednego narodu”. Wypowiedź tę, pomieszczoną na drugiej stronie okładki czasopisma, traktować można jako motto nowej koncepcji wydawniczej Instytutu w Lüneburgu. Wypływają z niego konkretne zobowiązania i nowatorskie projekty badawcze, dalekie od przyjętych schematów.

Po pierwsze, historia Niemców musi być postrzegana jako element obszaru zamieszkanego również przez inne narodowości. Niezbędne jest więc, oprócz historii lokalnej, uwzględnianie ogólnych procesów w tej części Europy. Po drugie, szczególny nacisk winien być położony na stosunki między poszczególnymi grupami etnicznymi, ale nie tylko pod kątem tzw. aspektów obiektywnych jak kultura czy handel. Centrum zainteresowania skierowane być musi także na przedstawienie wielostronnego obrazu, jaki poszczególne grupy ludności wykształciły na swój temat. Po trzecie wreszcie, by wcześniej wymienione założenia i cele poznawcze mogły być osiągnięte, wydawcy „Nordost-Archiv” pragną skupić wokół pisma grono badaczy ze wszystkich zainteresowanych podejmowaną problematyką krajów. Tylko w ten bowiem sposób wcześniej przyjęte narodowo-historyczne sposoby myślenia o przeszłości będą mogły być ze sobą konfrontowane, by w efekcie — poprzez wzajemne korygowanie doświadczeń i wyników badań — w miarę możliwości dążyć do wspólnego wyrównywania zaległości.

Tak szerokie, otwarte założenia oferowane kompleksowo przez jeden instytut badawczy są niezmiernie interesujące i zachęcające dla wszystkich zainteresowanych dziejami środkowowschodniej Europy. I bynajmniej nie tylko dziejami ludności niemieckiej, lecz historią regionów o różnorodnej strukturze narodowej i etnicznej. Środowisko Instytutu lüneburskiego stwarza nowe perspektywy szerokiej, nie związanej starymi urazami i stereotypami wymiany badań i doświadczeń.

Instytut od lat skupiał wokół siebie grono wybitnych naukowców zajmujących się problematyką „wschodnią”. Wielokrotnie podejmowano próby wielostronnych, międzynarodowych inicjatyw badawczych, rezultaty których znajdowały odzwierciedlenie m.in. w „Schriftenreihe Nordost-Archiv”. Nie pomijano przy tym tematów związanych z historią Prus Wschodnich i Zachodnich¹. Nowa seria wydawnicza stanowi więc

¹ Por. *Preussen und Berlin. Beziehung zwischen Provinz und Hauptstadt*, hrsg. von U. Arnold, Lüneburg 1982; *Preussen im 19. Jahrhundert*, hrsg. von U. Arnold, Lüneburg 1984 (recenzje obu tomów zob. Komunikaty Mazursko-Warmińskie, 1991, nr 1—2).

niewątpliwie logiczną konsekwencję wieloletnich doświadczeń, kształtującej się i twórczo zmieniającej optyki oceny skomplikowanych zjawisk w wielonarodowym rejonie zainteresowań Instytutu. Sprzyjającą okoliczność i bezpośredni asumpt stworzenia nowej, otwartej formuły badań regionalnych dały aktualne wydarzenia, związane z przemianami w krajach byłego „bloku wschodniego”. Redaktorzy prezentowanego tomu, dr Eckhard Matthes (jednocześnie dyrektor Instytutu Nordostdeutsches Kulturwerk) i prof. Karl-Heinz Ruffmann, tak ten fakt scharakteryzowali: „Instytut Nordostdeutsches Kulturwerk jest przez ten rozwój w wieloraki sposób dotknięty. Został bowiem skonfrontowany z faktem, że w rejonie jego zainteresowań badawczych gruntownym przeobrażeniem są podporządkowywane akcenty tematyczne, warstwa metodyczna i instytucjonalne ramy nauki historycznej. W następstwie tych faktów postawiony został przed koniecznością nowego przemyślenia przesłanek, form i celów własnej działalności naukowej” (s. 5).

W praktyczny i — dodajmy już teraz — bardzo udany sposób efekt tych przemyśleń ilustruje zeszyt pierwszy tomu pierwszego, zatytułowany *Die Deutschen in der Geschichte des nördlichen Ostmitteleuropa. Bestandsaufnahmen*. Oprócz historyków niemieckich (m. in. H. Boockmann, K. Zernack, U. Arnold, R. Rexheuser) publikują w nim historycy polscy (H. Olszewski, J. Topolski, G. Jasiński), litewscy (A. Eidintas), łotewscy (J. Stradiņš), estońscy (R. Helme). Już ten fakt powoduje, że spotykamy się z różnorodną optyką patrzenia na skomplikowane procesy historyczne. Różne środowiska naukowe mają wzajemną, bezpośrednią okazję konfrontowania wyników swoich badań. Każdy z artykułów pretendować może do miana syntezy w zakresie określonym tytułem tematów: „Niemcy i państwowość Litwy w XX wieku” (A. Eidintas); „Niemcy w historii Estonii” (R. Helme); „Miejsce Niemców w historii Estonii, Łotwy i Litwy” (G. v. Pistohlkors); „Niemcy w historii kultury Łotwy ze szczególnym uwzględnieniem historii nauki” (J. Stradiņš) oraz „Niemcy w historii środkowowschodniej Europy jako przedmiot badań historiografii polskiej” (H. Olszewski). Każdy też ze względu na wysoki poziom merytoryczny może stanowić osobny przedmiot interesujących ocen, analiz, fachowych polemik.

Dwa artykuły wybiegają poza rozważania historiograficzne. Prof. Hartmut Boockmann (Uniwersytet Humbolta w Berlinie) i prof. Klaus Zernack (Wolny Uniwersytet w Berlinie) zastanawiają się nad współczesnym znaczeniem pojęcia „Ostdeutschland” i wynikającymi z tego konsekwencjami dla badań historycznych. Obecnie — zdaniem H. Boockmanna (*Wo liegt Ostdeutschland? Die Deutschen und ihre Geschichte im östlichen Mitteleuropa*) — pojęciem „Ostdeutschland” określa się powszechnie terytorium byłego państwa wschodniemieckiego, chociaż geograficznie należy ono równie dobrze do środkowych czy północnych Niemiec. Takie użycie terminu ma więc znaczenie pragmatyczne, potoczne i na pewno ahistoryczne. Istnieje również jego historyczny kontekst. W tym wypadku dotyczy on wszystkich ziem, które kiedyś należały do Niemiec, a obecnie leżą na wschód od granicy na Odrze i Nysie. W ciągu ostatnich czterdziestu lat ich badaniem zajmowali się przeważnie historycy polscy, utrzymując „produktywne” kontakty z badaczami niemieckimi. Jednocześnie jednak historiografia podlegała naciskom politycznym. W wypadku NRD prowadziło to do pomijania problematyki „wschodniemieckiej”, w Polsce zbyt często odwoływano się jedynie do polskiej przeszłości tych ziem, a w RFN zdominowanie zainteresowania „niemieckim Wschodem” przez ziomkostwa rodziło uzasadniony dystans młodej generacji historyków do tej problematyki. Istnym kuriozum była natomiast „obłast” kalinigradzka (północne Prusy Wschodnie), której historię zaczynano od roku 1945. Wybiegając w przyszłość H. Boockmann sformułował jednoznacznie tezę. Traktując granice z 1945 r. jako naturalną konsekwencję okresu narodowosocjalistycznego, pisał: „Odtąd nie ma już Ostdeutschland. Odtąd historia wschodnich Niemiec jest sprawą tych, którzy żyją na zachód od Odry

i Nysy. Ale historia Śląska czy Prus Wschodnich jest i musi być też historią tych, którzy tam żyją — dłużej albo dopiero od 1945 r. — jak również ich potomków. W Kaliningradzie całkowicie nie powiódł się eksperyment odhistorycznienia. Niemieckie pretensje o wyłączność do historii Śląska czy Prus Wschodnich żądałyby powtórzenia tego eksperymentu. — Nie wolno jej [historii] rozpatrywać tylko ze względu na potomków wypędzonych, lecz przede wszystkim pod kątem odpowiedniego zrozumienia historii poszczególnych krajów i niemieckiej historii w całości” (s. 18).

K. Zernack przedstawił historyczny zarys ewolucji pojęcia „Ostdeutschland” od wczesnego średniowiecza po przełom lat 1989 i 1990 (*Der historische Begriff „Ostdeutschland” und die deutsche Landesgeschichte*). W symbolicznym i dosłownym upadku muru berlińskiego autor dostrzega nie tylko przełomowe zjawisko społeczne. „Od 1990 roku niemiecka polityka wschodnia — i na tym polega zadanie, które historia stawia dzisiejszym Niemcom — nie jest związana z mobilnością Niemiec ze względu na ich stan terytorialny na Wschodzie” (s. 159). Stąd konieczność i najpilniejsze zadanie niemieckiej historiografii polega obecnie na tym, by dokonać obiektywnej rekonstrukcji i oceny tysiącletniego procesu niemieckiej polityki wschodniej jako historii „wschodnich Niemiec”. Zadanie to jest o tyle trudne, że jako ostatni problem ten kompleksowo przedstawił przed ponad pół wiekiem Hermann Aubin (1934). Fakt, że dotychczas jest to najważniejsze opracowanie tematu świadczy, jak bardzo zaniedbane zostały badania w niemieckiej historiografii. Dodajmy, że właśnie H. Boockmann i K. Zernack należą do najaktywniejszych historyków, którzy od wielu lat nadają nowy kierunek tym badaniom². Rozważania K. Zernacka syntetyzują i próbują w krytyczny, ale wyważony sposób ocenić dotychczasowy stan wiedzy na ten temat. Stąd ich wartość ma podstawowe znaczenie dla współczesnych badaczy, nie tylko niemieckich.

Ogromnym, dodatkowym walorem prezentowanego tomu jest przygotowany z dużym wyczuciem i rozeznaniem dział recenzji i omówień, w którym wnikliwej ocenie poddanych zostało aż dziewiętnaście opracowań, głównie z zakresu historii Niemiec i stosunków polsko-niemieckich. Autorom i wydawcom można jedynie życzyć pomyślnej kontynuacji z takim rozmachem rozpoczętego przedsięwzięcia. Atrakcyjność tytułów następnych tomów może być tego bardzo dobrym prognostykiem i gwarantem³.

Robert Traba

2 Por. K. Zernack, *Preussens Ende und die ostdeutsche Geschichte*, Braunschweig 1989; tenże, *Preussen — Deutschland — Polen. Aufsätze zur Geschichte der deutsch-polnischen Beziehungen*, hrsg. von W. Fischer und M. G. Müller, Berlin 1991 oraz tegoż autora wiele innych opracowań.

3 Ukazał się zeszyt drugi tomu pierwszego *Bildung und Nationalismus — die Schule in ethnischen Mischgebieten (19.-20. Jahrhundert)* oraz zeszyt pierwszy tomu drugiego *Wendepunkte der deutsch-polnischen Beziehungen im 20. Jahrhundert*. W przygotowaniu m.in. *Deutsch-litauische Beziehungen im 20. Jahrhundert i Völker im Nordosten — Das Bild vom Anderen in Geschichte und Gegenwart*.